

UDC 347(497.16)"18"

CERIF: S140, H230, H300

DOI: 10.51204/HLH_20203A

Матија СТОЈАНОВИЋ*

О ПРАВНОМ ПОРЕТКУ ПЕТРА I ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША

У овом раду аутор критички преиспитивајуће досадашње налазе правне историографије о настанку (и неснанку) правног поретка за вријеме Петра I Петровића Његоша. Овом преиспитивању аутор присиђуја са два тледишћа – у првом реду преиспитивујући саобразности налаза преходних аутора са историјском збиљом, ослањајући се при том првенствено на историјске изворе првој степену, не би ли пошом, по реконструисању историјске слике тадашње црногорској друштва, критички преиспитивао теоријско-правну вриједности изнесених аргумената, све са циљем да се ријеша питање у којој мјери се може тврдити да је у испитаном периоду настао и остваро један правни поредак.

Кључне ријечи: *Правни поредак. – Петар I Петровић Његош. – Црна Гора. – Кулук. – Законик ошћини Црногорски и Брдски.*

1. УВОД

У правно-историографској литератури је проблем правног поретка Петра I Петровића Његоша (1786–1830) одувик изазивао велико интересовање. О њему је писано још током деветнаестог вијека. Први осврти на ову тему углавном су били спорадични, али у једном сагласни – да Петар I није владао црногорским племенима снагом принуде, већ ауторитетом своје ријечи.¹ То би за нас правнике данас значило – да уопште није ни владао.

---

* Студент мастер студија Правног факултета Универзитета у Београду, mato.sto1@gmail.com

1 Видјети: Лазар Томановић, *Петар II Петровић Његош као владалац*, Талија, Ниш 2020, 21.

Наиме, како каже Џозеф Раз (*Joseph Raz*) – три најопштије карактеристике правног поретка јесу то да је он: нормативан, институционализован и, у крајњој линији – принудан.² И док су сви пореци људског уређења по дефиницији нормативни (обичај, морал, религија), неки од њих су уз то још и институционализовани (неке религије) – једино је право, на врх свега тога, и *принудно*. Џон Остин (*John Austin*), кога често називају „оснивачем аналитичке правне науке”,³ примјетио је да се правни прописи (заповјести): „разликују од других изјава воље не по начину на који су исказане – већ по моћи и намјери онога који заповједа да нанесе извјесно зло или бол у случају да се његова воља не испуни”.⁴ И док је Остин ударио темеље англосаксонској правној науци, на европском континенту: „теорију која дефинира право у терминима присиле формулирао је Јеринг слиједећим ријечима: „*Recht is der inbegriff der in einem Staat geltandend Zwangsnormen*” (Право је скуп принудних норми које важе у једној држави).⁵ Сила је, дакле, за ове ауторе била неизоставан дио права, а то је остала и за касније. Најпознатији социолог, Макс Вебер (*Max Weber*), дефинисао је државу као „људско друштво које (успјешно) успоставља монопол легитимне употребе физичке силе у оквиру дате територије”, додајући да је „држава је једини извор „права” на употребу силе”.⁶ А да је принудност норми неизоставна одлика правног поретка права признавали су и доцнији правни теоретичари, од којих је Ханс Келзен (*Hans Kelsen*) пружио можда најљепшу дефиницију правног поретка, дефинишући га као „један нарочити поредак моћи” („*eine bestimmte Ordnung (oder Organisation) der Macht*”).⁷

Све ово значи да, ако бисмо за неки поредак хтјели да закључимо је правни, ми бисмо морали првенствено да закључимо да он је он *принудан* – да расположе физичком принудом која га чини способним да људе принуди да своје понашање усагласе са његовим прописима *независно од њихове (добре) воље*. Ово својство правног нормирања назива се *хетерономношћу* и у њему се огледа основна

2 Joseph Raz, *The Concept of Legal Systems*, Clarendon Press, Oxford 1980, 3.

3 Gvido Faso, *Istorija filozofije prava*, CID, Podgorica 2007, 623.

4 John Austin, *The Province of Jurisprudence Determined*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, 18.

5 Norberto Bobbio, „Pravo i sila”, Radomir Lukić (ur.), *Zbornik za teoriju prava sv. III*, SANU, Beograd 1987, 331.

6 Max Weber, *Politics as a vocation*, Oxford University Press, New York 1946, 3–4.

7 N. Bobbio, 336.

разлика правног у односу на друге облике нормирања, најприје моралног. Наиме, то да ли поштујемо или не поштујемо моралне норме зависи од наше добре воље. Не постоји неки спољашњи механизам чисто моралне природе који би нас натјерао да урадимо оно што ми не сматрамо обавезним. У праву то није случај.⁸ С обзиром на то, одговор на то да ли је успостављен правни поредак за вријеме Петра I може се добити као одговор на питање – да ли је у Црној Гори, за његова живота, постављена трајна и постојана власт која је била способна да *силом њринуде* натјера адресате (правних) норми на њихово испуњење.

Наш задатак, дакле, није је у томе да провјеримо да ли је одређени поредак *ђројисан*, већ да видимо да ли је тај поредак, кроз одговарајућу примјену и силу, заправо и *успостављен*. Прву озбиљнију и систематичнију анализу постојања правног поретка за вријеме Петра I пружио је Валтазар Богишић у склопу своје студије „О правним обичајима у Црној Гори, Херцеговини и Албанији” из 1873. године, као и у његовом каснијем дјелу „О методу кодификације имовинског права у Црној Гори”. У првом од ова два дјела, о непостојању правног поретка у Црној Гори за вријеме владике Петра I може се закључити на основу бројних исказа испитаних Црногораца у којима се изнова сусријеће присјећање на такозвано „бесудног доба”, као и на основу изричитог Богишићевог закључка да: „Централне земаљске управе до доба митрополита Петра II може се рећи да управо није било. (...) Тек са владиком Петра II (1833) Черна Гора добија своје редовно правитељство (Сенат)”.⁹ Друго дјело Валтазара Богишића садржи, пак, неколико местимичних осврта на (не)постојање поретка у Црној Гори за вријеме Петра Цетињског, првенствено кроз оспоравање практично сваког значаја Законика Петра I за друштвени живот у Црној Гори, како током, тако и после његовог владиковања.¹⁰

Како су каснији писци тврдили, многи су се „понијели” за Богишићевим ауторитетом, тврдивши како Законик који је усвојен за живота Петра I није наишао на ширу примјену. Прва која је ову тезу релативизовала, али у начелу очувала, била је Радмила Петровић. Она је у својој историјско-правној расправи о Законику Петра

8 Josip Guć, „Moralitet i legalitet u Kantovoj etici”, *Theoria* VI. 63/2, 2020, 17–40.

9 Valtazar Bogišić, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, UNIREKS, Beograd – Podgorica 1999, 218.

10 Valtazar Bogišić, *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori*, UNIREKS, Beograd – Podgorica 1999, 135.

I, објављеној у Историјским записима 1929,¹¹ на основу једног броја сачуваних пресуда доказала да је овај Законик ипак наишао на одређену примјену, иако сасвим ограничену.¹² Ипак, она је закључила да та примјена није била довољна да би се могло тврдити како је захваљујући њој изграђен *йравни йоредак*.

Следећих неколико деценија, одрична мишљења о постојању правог поретка за вријеме Петра I наставила су да доминирају правном науком.¹³ После Другог свјетског рата десио се, пак, заокрет. Група историографа на челу са Бранком Павићевићем почела је да развија тезу да Законик Петра I не само да је доживио *огређену* примјену – већ да је на основу њега изграђен и цјелокупни државно-правни поредак, а сходно томе и црногорска државност. Павићевић је ову тезу представио у оквиру своје докторске дисертације, која је 1955. године објављена као књига под насловом „Стварање црногорске државе”.¹⁴ На основу проширене архивске грађе, он је намјеравао да радикално оспори налазе „грађанских историчара”, пружајући једно ново тумачење нормативне стварности Црне Горе за вријеме Петра Цетињског.¹⁵ Он је писао како „грађанска историографија није била у стању да потпуно научно објасни процес настанка црногорске државе”,¹⁶ и да „многи историчари заступају гледиште да Законик Петра I владике црногорског није био примјењиван у живот. Готово да није јасно на чему су поједини аутори темељили таква гледишта, јер у прилог таквих схватања нигдје нијесу изнијели ни један озбиљан аргумент, осим чињенице да члан 20 Законика, који се односи на завођење пореза у Црној Гори, није заиста потпуно спровођен у живот за владе Петра I”.¹⁷

Павићевићеве закључке су наставили да његују и бројни каснији аутори. Његов рад послужио је као путоказ многим доцнијим, махом црногорским, правницима и историографима који су наставили да тврде како је за вријеме Петра Цетињског заправо настала савремена црногорска држава. Та теза се данас може сматрати општим мјестом

11 Радмила Петровић, *Законик Петра I Владике Црнојорској: историско-йравна расйрава*, Цетиње 1929.

12 *Ibid.*, 32–33.

13 Јагош Јовановић, *Стварање црнојорске државе и развој црнојорске националности: историја Црне Горе од йочейка VIII вијека до 1918. йодине*, Обод, Цетиње 1947.

14 Бранко Павићевић, *Стварање црнојорске државе*, Рад, Београд 1955.

15 *Ibid.*, 143.

16 *Ibid.*, 126.

17 *Ibid.*, 148.

црногорске (и правне) историографије. Највјерни настављачи дјела Павићевића су били: Мијат Шуковић,¹⁸ Петар Стојановић¹⁹ и одређени савремени писци.²⁰

Ипак, ми не можемо а да не примјетимо да њихово правно-теоријско расуђивање пати од бројних слабости, чак и приликом вредновања оних извора за које они сами твде да иду у њихову корист. У овом раду ми намјеравамо те слабости да разоткријемо и да пружимо један критички преглед развоја (правног) поретка за вријеме црногорског владике Петра I Петровића Његоша. Своја сазнања о историјским процесима засниваћемо на, у што је могуће већој мјери, непосредним свједочанствима тог времена: у првом реду писмима и посланицама самога владике Петра I, као и свједочанствима његових савременика.

Наше излагање биће такво да ћемо првенствено да расвијетлимо читаоцу историјски оквир у којем је Петар I дјеловао и конкретна искушења са којима се он, као политички дјелатник, сусретао. После тога ћемо да испитамо правну природу прва два писана нормативна акта који су, као одговори на та искушења, донијети током владиковања Петра Цетињског, *Одлуку* и *Сйеіу* из 1796. На крају ћемо се посветити главном нормативном акту донијетог за његова живота, *Законику ойшійем Црнојорском и Брдском*, чији је први дио усвојен 1798, а који је допуњен 1803.

2. ПРВИ ОСНОВИ ПОРЕТКА – ОДЛУКА И СТЕГА (1796)

Поредак који је у Црној Гори изградио Шћепан Мали (1767–1773), после његове изненадне смрти, урушио се истом брзином којом се и саградио.²¹ Тај поредак био је први правни поредак у новијој исто-

18 Мијат Шуковић, *Istorija Zakonodavstva Crne Gore 1796–1916*, CID / Pobjeda, Podgorica 2006; Мијат Шуковић, *Сйудгије и есеји из историје Црне Горе*, Правни факултет, Подгорица 2003.

19 Петар Стојановић, „Практична вриједност Законика владике Петра I и Даниловог Законика”, Душан Мартиновић (ур.), *Законик обици црнојорски и брдски; Законикъ Даныїла Првогъ (са историјско-йравном сйудиијом гр Пейра Ђ. Сйојановића)*, Централна народна библиотека СР Црне Горе „Бурђе Црнојевић”, Цетиње 1982; Петар Стојановић, *Насйајање савременој йрава у Црној Гори (1850–1900)*, ЦАНУ, Подгорица 1991.

20 Младен Вукчевић, *Судска власі у нововјековној држави Црној Гори до 1914. йодине*, САРС, Подгорица 2006; Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Narodna knjiga / Miba Books, Podgorica – Beograd 2016.

21 Бранко Павићевић, *Пейар I Пейровић Њеиш*, Пергамена, Подгорица 1997, 46.

рији Црне Горе. Шћепан Мали је успио да у релативно кратком периоду уради оно што бројни прије њега, а нарочито владике Данило и Василије, нису – да трајније обузда племенску анархију која је разарала црногорско друштво. Он је, по први пут у црногорској историји, успоставио трајније натплеменске судове, вјешала и извршавао смртне казне стријељањем.²² Шћепанов поредак се није заснивао ни на каквом конкретном правном акту, већ на одређеном броју мање-више одређених, али безрезервно примјењиваних, начела.²³ Шћепан је у почетку судио сам, али ли је временом власт пренио на један број племенских главара. Године 1771, он саопштава главари-ма како: „Стање у нашој земљи изискује да створимо један суд од најугледнијих људи, народних првака, из разних племена, који више неће припадати једном племену, него свима нама.”²⁴ Тада је племенска скупштина „по „царевом” предлогу, одредила дванаест најистакнутијих племенских главара из разних црногорских племена и скупштина се сагласила да ће испуњавати све закључке овог изабраног суда. Тако је образован први стални суд у Црној Гори.”²⁵ Наиме, судови дванаесторице су у обичајном праву Црне Горе иначе били сазивани, али увјек како би ријешили неки конкретни међуплеменски спор. Трајност ових судова није постојала. Напори пређашњих црногорских владика, прије свега Данила и Василија, били су управо усмјерени на постизање трајности једног оваквог тијела. Ипак, у недостатку могућности физичке принуде, ти су покушаји, све до Шћепана, пропадали.²⁶

Шћепанов суд функционисао је за његова живота са релативним успјехом. Разлог томе је био његов велики лични ауторитет. Неколико мјесеци пред смрт, како се наводи у једном млетачком документу, Црногорци „слијепо га слушају са уобичајеним фанатизмом и вјерују да је покојни цар Петар Трећи.”²⁷ Ипак, после његове изненадне смрти, ауторитет судова се нагло урушио и оживјела је стара племенска самовоља. Шћепан „није био ни вођа народа, ни једне стране, нити је створио неки управни апарат који се послје његове смрти могао наслиједити и користити. Шћепана Малог није

22 Глигор Станојевић, Милош Васић, *Историја Црне Горе. Књ. 3, од почетка XVI до краја XVIII вијека. Т. 1*, Редакција за историју Црне Горе, Титоград 1975, 392–394.

23 Глигор Станојевић, *Шћепан Мали*, Научно дело / Издавачка установа САН, Београд 1957, 21–22, 88.

24 Ј. Јовановић, *Стварање црногорске државе*, 146.

25 *Ibid.*

26 Б. Павићевић, *Стварање црногорске државе*, 164.

27 Г. Станојевић, М. Васић, *Историја Црне Горе*, 391.

било могуће наслиједити. (...) Племенска криза, у коју запада Црна Гора послије Шћепанове смрти, биће дубља и потреснија него прије његовог доласка на власт”²⁸

Ипак, иако за њим није остало конкретних институција, остало је сјећање о томе како се ваља створити натплеменски (правни) поредак у Црној Гори. „Стварањем оружаног личног одреда и касније општецрногорске страже, он је свом савременику Петру I (...) показао практичним мјерама којима се средствима може обуздати племенска анархија.”²⁹ „Његово дјеловање у Црној Гори потврдило је стару истину да се из племенског друштва ка државној организацији не иде преко личног деспотизма него преко главарске олигархије, на чијем се челу налази једна опште призната личност.”³⁰

А око тога ко ће се попети на чело црногорског племенског друштва и стећи опште друштвено признање, водила се после Шћепанове смрти дуга и напорна политичка борба. Претходно устаљена пракса племена да политичко првенство придају владикама из дома Петровића, нарушена је за Шћепанове владавине од стране владике Саве Петровића тиме што је за насљедника изабрао свог сестрића из братства Бољевића, Арсенија Пламенца. И док су Петровићи губили своју династичност и политички утицај, друге породице су га стицале. Гувернадуре из куће Радоњића, чији је утицај на политички живот Црне Горе прије појаве Шћепана био у сјенци црногорских митрополита, успјели су да, током његове владавине, увећају свој политички значај и утврде свој положај у друштвеној хијерархији Црне Горе и обезбиједе насљедивост гувернадурског звања у њиховом дому.³¹

Ипак, Арсеније Пламенац је недуго по ступању на митрополитски престо умро, препустивши престо младом Петру Петровићу. Али, са митрополитским престолом није дошао и политички значај и утицај. „Знам да је мој дуг радит за слогу и мир. Бог ми је свједок да и сердцем и душом жудим и радио сам досад, ма нијесам мога учинит ништа; (...) Не могу друго нако молит Бога да пошаље међу њима мирнога ангела”, писао је Петар прије него што је постао владика.³²

Недостатак јаке личности у политичком животу Црне Горе највише је користила вјековном црногорском непријатељу, скадарском паши. Скадарски паша Бушатлија је успио да, непосредно пред

28 *Ibid.*, 395.

29 *Ibid.*, 394.

30 *Ibid.*, 395.

31 *Ibid.*, 395–398.

32 Петар I Петровић Његош, *Између молићиве и клећиве: сабрана дјела* (ур. Весна Тодоровић и Никола Маројевић), Светигора, Цетиње 2015, 191.

Петрово завладичење, године 1785, Црну Гору похара и попали, не поштедивши притом ни вјековно сједиште црногорских митрополи-та – Цетињски манастир. Петар I се касније присјећао како је непосредно после његовог владичења Црна Гора била „потчињена потпуно влашћу” скадарског паше.³³ Самим тим, јасно се да закључити да после Шћепанове смрти у Црној Гори није било могуће сусрести не само унутрашњу слогу и поредак, већ ни потпуну спољашњу слободу.

Петар је са оним чиме је располагао, а то је био његов лични и владичански ауторитет, кренуо у обнову и помирење Црне Горе.³⁴ Оно што је паша срушио, он је гледао да сагради, племена која је разјединио – да уједини, слободу коју је паша отео – да поврати. Градећи мир и слогу у Црној Гори, Петар је градио и свој политички углед. Временом је постао препознат и од стране великих сила, Аустрије и Русије, које су у њему видјеле неког киме би се могле послужити приликом остварења сопствених интереса, нарочито у оквиру рата које су ове силе повеле против Турске крајем 80-их година осамнаестог вијека. Помоћ коју су ове силе тада пружиле Црногорцима омогућила је овима да се припреме за будуће сукобе са скадарским пашом, сукобе у којима ће повратити своју слободу.

Повод новим сукобима пружиће пашина намјера да покори два брдска племена – Бијелопавлиће и Пипере.³⁵ Ова два племена нијесу припадала Црној Гори у строгом смислу те ријечи, већ Брдима, стога Петар и Црногорци нису били у непосредној опасности или обавези да им помогну.³⁶ Скадарски паша је то знао, па је поручио Црногорцима да се у сукоб не мијешају, јер ће их у супротном „ћерати љутом Албанијом”. Митрополит, свјестан духовног јединства ових племена, није правио никакве разлике између Црногораца и Брђана, који су за њега били „његова браћа као и Црногорци”,³⁷ те се заклео паши да ће их бранити „Божјом помоћу доклен један тече”.³⁸

Дати и испунити ове ријечи, подразумевјевало је ујединити разје-дињене Црногорце. Већ 1795. године Петар је успио да помири племена Катунске нахије, а крајем исте године он је постигао и знатне успјехе у пограничним брдским племенима. Племена која су била најближа Скадру остала су најподложнија пашином утицају и самим

33 Бранко Павићевић, Радослав Распоповић, *Црногорски законици 1796–1916, том I*, Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 84.

34 *Ibid.*, 196–198.

35 *Ibid.*, 157.

36 *Ibid.*

37 П. I Петровић Његош, 229.

38 Б. Павићевић, *Петар I Петровић*, 163.

тим најтежа за придобити. Најзад, временом су готово сва племена прихватила одлуку да се уједине у одбрани Брђана. Ту одлуку су потом званично потврдила на општецрногорском збору који се окупио 20. јуна 1786, чиме је настала „Одлука”, први писани нормативни акт општег карактера у новијој историји Црне Горе.³⁹

Одлука се, по својој нормативној суштини, обично изједначава са неколико мјесеци касније донијетом Стегом. Тако и Радмила Петровић, приликом упоређивања ова два акта, не успјева да примјети једну међу њима суштинску разлику.⁴⁰ Наиме, текст *Одлуке* у битноме гласи: „Ми, главари и старјешине и вас збор од Црне Горе, (...) једногласно рекосмо и одлучисмо и темељито се заклетвом утврдисмо (..) да хоћемо сви супроћ општега христјанскога нерпијатеља (...) војевати (...) И како се праведно и истинито заклинјемо, тако нам у свачему Бог помогао!”⁴¹

Наиме, на основу овог исказа, ми *Одлуку* уопште не можемо квалификовати као правно-нормативан акт, јер њој недостаје, првенствено, заповједни карактер. Она, умјесто акта *зайовјесџи*, представља акт *самообавезивања*. У првом реду, она не подразумјева двојност издаваоца и примаоца норми, а изван двојства издаваоца наредби и њиховог примаоца не може постојати ни однос *субординације* који је претпоставка правном нормирању па самим тим и праву. Ван тог двојства, важење норми се исцрпљује у њиховом издаваоцу, чиме оне представљају пуке акте самообавезивања, а не правног нормирања. *Одлука* је била управо такав акт. Она представља ничим санкционисан чин моралног самообавезивања представника различитих племена у име ступања у борбу против турског завојевача и одбране Брђана, не правни пропис.

Без обзира на то што није била правна по карактеру, и овако „ухваћена вјера” била је довољна да се Црногорци више него успјешно супротставе скадарском паши у бици на Мартинићима. У тој бици, Црногорци су пашину војску тешко потукли, освајајући притом непојмљиво морално и политичико јединство. У жељи да ово јединство очува, али и због нових покрета осветољубивог паше, Петар I је већ августа исте године организовао нову племенску скупштину, овог пута у проширеном саставу. Поновљена је одлука о одбрани Брђана и Црне Горе, и усвојен је нови нормативан акт познат као *Сџеја*.⁴²

39 Јован Бојовић, „Законодавство и органи централне власти у Црној Гори у вријеме митрополита Петра I Петровића (1784–1830)”, *Историјски записи XXXV(LV)* 1982, 5–16.

40 Р. Петровић, 15–16.

41 Б. Павићевић, Р. Распоповић, *Црногорски законици*, 3–4.

42 Б. Павићевић, *Петар I Петровић*, 163.

Сѿеѿа, иако исказује готово исту мисао као и *Одлука*, садржи двије за нас правнике битне разлике. Она, на првом мјесту, садржи двојство издаваоца и примаоца норми и између њих успоставља однос субординације. Њен текст, у битноме, гласи: „тврду и чисту вјеру (...) дадосмо (...) рекосмо и заклетвом утврдисмо (...) ако би се наша који (...) да буде издајник – такова сви једногласно предајем вјечноме проклетству (...) он (и) род његов да останет во вијек у срамоти и бесчест како издајник вјере и закона”.⁴³

Као што видимо, у овом случају су јасно издеференцирани – они који норму прописују (Збор црногорски) и они којима се норма упућује (сви Црногорци и Брђани), али и санкција за њено непоштовање (вјечита срамота и бесчест). Ипак, примјећујемо да прописана санкција *није ѿравна*, већ морална. Самим тим, ни норма, у својој цјелини, не може бити правна, већ једино морална. Иза ње, не стоји правна санкција у виду физичке принуде, већ морална – остављање у вјечиту „срамоту и бесчест”. Сходно томе, будући да овај акт није праван, он не може ни служити као основ правном поретку – већ он, баш као и *Одлука*, представља облик *моралној* нормирања.

Без обзира на то – *Сѿеѿа* Црногораца и Брђана била је довољно чврста да омогући овима да и по други пут тријумфују, овог пута још убједљивије, над скадарским пашом Бушатлијом. У бици на Крусима, паша је изгубио не само добар дио своје војске, већ и своју главу.⁴⁴

Ова побједа је подигла морал Црногораца и Брђана и учврстила њихово политичко јединство као ниједна прије. Захваљујући улози коју је имао у припремама, а и у самим биткама, владика Петар је израстао у симбол црногорско-брдског јединства и слободе, уздигнувши се на мјесто оне личности од општег црногорско-брдског значаја за којом су Црна Гора и Брда, после смрти Шћепана Малог, дуго трагала. Свој новостечени значај Петар је знао добро да искористи. Он је на таласима ових побједа наумио да изгради трајнији поредак у Црној Гори и Брдима, поредак који би важио, не само у ратним, већ и у мирнодопским условима.⁴⁵ С тим на уму, он већ следеће године сазива скупштину племенских главара на којој се усваја одлука о усвајању једног броја законских норми, нама непознате садржине, али и о формирању неке врсте натплеменске владе снабђевене оружаним силама.⁴⁶ Петар Цетињски није хтио, а није ни могао, да

43 Б. Павићевић, Р. Распоповић, *Црногорски законици*, 7–9.

44 Б. Павићевић, *Петар I Петровић*, 167–175.

45 *Ibid.*, 168–180.

46 Б. Павићевић, „Први орган централне власти у Црној Гори”, *Историјски Записи XXIII* 1–2/1970, 9.

влада монархички, већ је гледао да, по угледу на претходне владике и Шћепана Малог, сагради поредак у садејству са племенским главарима Црне Горе и Брда.

Ипак, јасно је да се тада усвојене одлуке нису могле одмах спровести у дјело. За изградњу институција била су потребна средства којима Црногорци и Брђани нису располагали. Та средства, заједно са званичним покровитељством, Петар и главари црногорско-брдски гледали су да добију од Руског царства. Тим поводом, они у Русију шаљу изасланика са молбом да руски цар прими Црну Гору под своје покровитељство и да јој обезбиједи материјалну подршку потребну за изградњу државног поретка.⁴⁷ По свом повратку из Русије, изасланик је владику и главаре могао само дјелимично обрадовати. Русија је, будући да је Црна Гора *de iure* још увијек припадала Османском царству, молбу за пружањем покровитељства одбила,⁴⁸ али је, без обзира на то, црногорско-брдским главарима послала богату материјалну подршку и дарове. Међу даровима налазило се и ордење које је на главаре остварило нарочити утисак. Од тог ордења, владика Петар је добио оно највише – орден Св. Александра Невског. Овај орден је, како Павићевић тврди, навео Црногорце на „наивно мишљење (...) да је црногорски владар овим орденом на неки начин ушао у државно-хијерархијску номенклатуру великог Руског царства”.⁴⁹

То што је руски цар одбио да Црну Гору узме под своје покровитељство није зауставило владику да на тада сазваној скупштини објави да је Црна Гора ступила под руско покровитељство. Одушевљени даровима и овим вијестима, главари су изнова потвдили своју одлуку да се „у земљи установи нека врста милиције која би штитила ред и поредак”.⁵⁰

3. ПРВО ПРАВИТЕЉСТВО И ЗАКОНИК ОПШТИ ЦРНОГОРСКИ И БРДСКИ (1798, 1803)

Није требало дуго да прође па да се одлуке племенских главара почну остваривати. Већ октобра исте године (1798), на скупштини одржаној у манастиру Стањевићи (Цетињски манастир је још увијек био у рушевинама), донесен је *Законик ойштии црногорски и брдски*, познатији као „Законик Петра I”. Упоредо са његовим усвајањем,

47 Б. Павићевић, *Петар I Петровић*, 175–178.

48 *Ibid.*, 178.

49 *Ibid.*

50 *Ibid.*, 179.

изабран је и „први редовни централни суд – Правитељство суда црногорског и брдског, познатији у народу под именом – Кулук”.⁵¹

Законик који је тада усвојен састојао се од 16 чланова који су били углавном кривично-правне природе. Њиме су се инкримисали: убиство и помагање у убиству, мегдани, крађе, прељубе, физичке освете за нанешене повреде; ријечју, све оно што је традиционално нарушавало међуплеменску кохезију у Црној Гори. Замисао је била да Црногорци, умјесто у своје руке, правду убудуће потраже на суду.⁵² Суд, односно „Кулук”, који је тада формиран био је у много чему сличан оном суду који је својевремено организовао Шћепан Мали, а који су претходно покушали да организују владике Данило и Василије. Судску власт је требало да врше поименице назначени племенски поглавари, и то колегијално. Препуштање санкционисања оних аката који су традиционално били највећа препрека успостављању међу-племенског поретка не појединцима или племенима, већ централним органима који би представљали натплеменску власт, био је рецепт за заснивање државне управе у Црној Гори; та би управа онда, располажући апаратом физичке принуде, успоставила, умјесто анархије – правни поредак.⁵³

У том смислу, са правно-теоријског становишта, рад Кулука можемо да цијенимо као одлучујући критеријум приликом рјешавања питања да ли је за вријеме Петра Цетињског успостављен правни поредак или није. Ако је Кулук испунио оне задатке које је сам себи поставио, сузбивши племенску самовољу и натјеравши Црногорце да поштују неко друго правило мимо сопствене воље, можемо рећи да је правни поредак успјешно успостављен. У супротном, остаје нам једино да закључимо како је племенити покушај изградње правног поретка пропао. „Ово је народ самовољни и непослушни, без сабље и конопца не може се нагнати на добри пут како би ваљало”;⁵⁴ писао је тад владика Петар.

Одлучујући подстицај да Кулук, а преко њега и Законик и поредак, заживи пружила је одлука руског цара из 1799. године којом је Црној Гори одређена годишња субвенција у износу од 1.000 холандских франака.⁵⁵ Од тог тренутка, „црногорска државна каса се налазила на руском државном буџету”;⁵⁶ а опстанак на том буџету

51 Б. Павићевић, *Петар I Петровић*, 192.

52 За детаљну студију о законнику види: Р. Петровић.

53 Б. Павићевић, *Сиварање црногорске државе*, 110–121; Ђоко Пајовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Народна књига, Београд 1981, 54–59.

54 Б. Павићевић, *Сиварање црногорске државе*, 130.

55 Б. Павићевић, *Петар I Петровић*, 191.

56 *Ibid.*, 182.

показаће се судбоносним за Црну Гору и поредак који се у њој имао изградити.

Успостављање поретка није текло лако. Владика Петар није имао средства којима би племенске главаре могао да принуди да изгласани Законик поштују и примјењују, већ је његова примјена зависила искључиво од њихове добре воље, на коју је владика Петар могао утицати готово искључиво молбама и клетвама. Колико је тешко било на ту вољу утицати, свједочи чињеница да је владика Петар већ следеће године по доношењу Законика (1799), морао поново да сазива скупштину и окупља главаре не би ли ови поновили своју заклетву да ће се управљати и судити по Законнику.⁵⁷ Но, и поред ове *йоновљене* заклетве, владика је морао, четири године касније (1803), поново да моли главаре да се усагласе и почну судити по Законнику, пријетећи да ће у супротном напустити земљу и црногорско-брдски народ.⁵⁸

„ (...) Ђе није послуха, ту не може бити суда, а ђе није суда, ту је свако зло и свака туга и несрећа и погибелъ вјечна. Тешко народу у којему самоволство и непослух царствујет. Ја сам био сердцем и душом радостан уколико сте држали судника и кулукчије, разумијући да се бјеше прекратила свака смутња и лупештина у ваше племе. (...) Но колко сам таде био радостан, толико сам опет ожалошћен и невесел чујући како сте изнова започели узимат некизи самоволство и чинит зла и смутљива дјела”,⁵⁹ писао је тада Петар Цетињски својим Његушима, откривајући нама колико је самовоља била укоријењена у црногорском друштву, а поготову међу главарима, па чак и онима најближим владици.

Ипак, страх да ће Црногорци и Брђани остати без свог вољеног владике овог пута је био јачи од њихове самовоље. Црногорско-брдски главари су се, по трећи пут, окупили 1803. године, не би ли своју претходно задату ријеч да ће се држати законика поновили и упо-тунунили. Том приликом, донијета је следећа одлука:

„Не би ли прекинули међусобно крвопролиће, (...) и бивајући стога нарочито прунуђени да прекратимо будуће зло са сагласношћу читавога збора бирамо педесет нижепоменутих чиновника да буду над нама управници, дајући им пуну власт да суде сваком Црногорцу и Брђанину, малом и великом по закону (...) доњетом 1798. године”.⁶⁰

57 Текст ове одлуке нисмо пренијели будући да је сачуван само у фрагментима услјед чега није до краја кохерентан. Ипак, на основу сачуваног се да спознати њен оквиран смисао, видјети: Б. Павићевић, *Стварарење црнојорске државе*, 11–12, фн. 112.

58 Б. Павићевић, *Стварарење црнојорске државе*, 110–113.

59 П. I Петровић Његош, 251.

60 Б. Павићевић, Р. Распоповић, *Црнојорски законици*, 27.

Смисао ове одлуке је био, као што се да видјети из текста, да се најзад постигне признање претходно изгласаног Законика и успостави пракса његовог поштовања. Прописе Законика су имали спроводити у живот поименице побројани главари, од којих сваки у свом племену. Неколико од тих главара би, по ротирајућем принципу, повремено засједало на Цетињу, у самом Кулуку, гдје би судили веће ствари.⁶¹ Дакле, над Црном Гором је требала да се успостави једна трајнија мрежа судова, састављена од више локалних и једног централног суда, који би, заједничким снагама, укротили племенску самовољу.

Из овога закључујемо да претходно овој трећој заклетви и допуни Законика, његовог нарочитог поштовања није било. Ово је навело неке ауторе да закључе како Законик уопште није био обавезујућег карактера, већ да је његово важење било факултативног (добровољног) карактера. У прилог томе истиче се и сама формулација преамбуле Законика, која гласи: „договорно установисмо закон по којему се напријед *можемо* владати и управљати (истакао – М. С.)”⁶²

У сваком случају, жеља да се непоштовање Законика преократи добила је свој нормативни исказ не само у горенаведеној одлуци већ и у 17 чланова који су на овом збору придодати Законнику. Ти чланови били су претежно процесно-правне природе, њима се уредио поступак пред судом, али и увео порез којим би се ти исти судови финансирали.⁶³ „Ни један народ не може бити честит ни срећан, у којему законитога суда и доброг правитељства нема и ни једно правитељство без помоћи стојати неможе: зато дакле сви народи свијета на свако годиште дају у обшчу мирију порјез, колико је којему мјесту и држави речено; (...) на ове новце биће садржати људи, који ће по законима судити”, одређује двадесети члан Законика.

Овим допунама Законик је добио свој коначан израз – прописана нормативна структура тадашње Црне Горе била је заокружена. Остало је само питање – хоће ли заживјети?

4. ИЗМЕЋУ ПРАВНОГ ПОРЕТКА И САМОВОЉЕ

Оквири пројектованог правног поретка су, допуном Законика 1803. године, били коначно постављени. Сада је остало да се ријеша питање: хоће ли ове норме, кроз одговарајућу примјену, заживјети? Да ли ће се успоставити трајни судови који ће поредак довести у жи-

61 Б. Павићевић, *Стварање црногорске државе*, 116–117.

62 Видјети, Р. Петровић, 27.

63 *Ibid.*, 23–25.

вот или ће ове норме остати само мртво слово на папиру? Право које се не примјењује, није позитивно право. А још мање је онај поредак који није у цијелини дјелотворан – правни. Како каже Ханс Келзен – „важење је начин на који (правна) норма постоји”.⁶⁴

На почетку, све је упућивало на то да ће се Законик примјењивати и да ће правни поредак бити успостављен. Недуго по самом збору, митрополит пише: „по доношењу закона и по захтјеву судија и црногорског војинства, били су приведени поједини кривци, први су стављени у затвор, а други су и оковани у гвожђе, (...) неки од њих су осуђени на смрт и овог четвртог октобра стријељани. Суђење другим (...) спроведено је по закону (...) на пет јавних мјеста подигнута су вјешала, којих није било још у овој земљи”.⁶⁵

Поред тога, да су главари са ријечи прешли на дјела свједочи и пресуда „Доњанцима за припреману побуну проив власти” од фебруара 1804. године – којом се побуњеници осуђују „пред цијелијем народом да суђи за примјер свијема онијема који би се противили правитељству и његовом суду, да исти зна да ће на њега устати народ црногорски и брдски да тражи од њега одговор по сили двадесет шестога параграфа нашег Законика”,⁶⁶ као и неколико других пресуда донијетих недуго по одржаној скупштини.⁶⁷ Потврду о успостављању и функционисању судова налазимо и у „Посланици Црногорцима” од 17. новембра 1803. године, у којој владика Петар са задовољством изјављује како: „не само Бјелопавлићи и Пјевишци приступише нама и суд прихватише, него и сваки Хришћанин од Ерцеговине управ до ријеке Таре (...) да границе наше утврдимо, а хајдуке и земаљске издајнике да кастигамо с помоћу Божјом, како буду заслужили”.⁶⁸

Тако да све указује на то да се Законик Петра I непосредно после скупштине спроводио живље него икада прије. Ипак, ово „златно доба”, како ће га Петар касније назвати, није трајало довијека. Као што смо рекли, судбина црногорског поретка била је уско везана за субвенције које је руски цар исплаћивао Црногорцима. Нажалост, те су субвенције, после двогодишњег ратовања Црногораца на страни Руса против Наполеонове Француске, престале да се исплаћују.

64 Hans Kelsen, „On the Basic Norm.” *California Law Review* 47, no. 1 (1959), 107.

65 Б. Павићевић, Р. Распоповић, *Црногорски законици*, 28–29

66 *Ibid.*, 342,

67 *Ibid.*, 334–340.

68 П. I Петровић Његош, 26.

Како свједочи сам владика Петар, али и руски архиви, царска наредба о исплати ове субвенције је 1807. године изостала.⁶⁹ Разлог томе је био Тилзитско примирје које је те године склопљено између рускога цара Александра I и Наполеона, а којим се сукоб између ове двије земље до даљњег обуставио. За Русе, непостојање активног сукоба са Французима подразумјевало је и непостојање активног интереса у помагању Црногораца. Да ствар буде гора, Црна Гора је, сходно одредбама уговора о примирју, *implicite* призната као турска територија.⁷⁰

Ово нагло примирје оставило је Црногорце не само без даљих субвенција, већ и без много битније накнаде за све оне трошкове које су претрпјели ратујући на страни Руса. Ти трошкови су, поред стварних, подразумјевали и велику изгубљену добит у виду пропалих усјева и неискориштеног пољопривредног земљишта које Црногорци, услијед ратних обавеза, нису стигли да обраде. Због овога ће ионако тешка материјална ситуација у Црној Гори постати само тежа, глад ће постати све озбиљнија, а њу ће пратити све већи племенски сукоби и самовоља. Црногорци 1808. године пишу: „Међу нама није утврђено, већ само започето правитељство, које неимајући јакости, не може потребите начине и уредбе поставити”.⁷¹ То нејако правитељство биће осуђено да додатно ослаби, не би ли се напослијетку и сасвим угасило.

Иако су наредбе о исплати претходно назначених годишњих субвенција наставиле да изостају, а гладне године Црну Гору све јаче да притискају, Црногорци ће, одмах по обнављању француско-руског непријатељства, поново стати уз руско оружје. Поново ће ратовати уз царску војску против Наполеона, не знајући да том борбом они заправо судјелују у једном покрету који је имао за циљ да сагради један нови, конзервативни и контра-револуционарни, светски поредак. Поредак који ће по свом основном начелу бити супростављен било каквој идеји о развоју Црне Горе, која је, по својој тадашњој међународноправној суштини, представљала ништа више до револуционарно гнијездо. То је оновремено примјетио и велики аустријски канцелар, Клеменс фон Метерних, који је међународноправни статус Црногораца свео на тај „да се Црногорци имају сматрати за *народ који се налази у буну њојшв своја законииоја јосиодара* (истакао – М. С.)”.⁷²

69 Бранко Павићевић, „Припреме за долазак Вукотића и Вучићевића у Црну Гору 1831. Године”, *Историјски Зайиси* IV, 1968, 542.

70 Видјети, Б. Павићевић, *Петар I Пејровић*, 339, фн. 29.

71 Р. Петровић, 32.

72 Б. Павићевић, *Петар I Пејровић*, 453.

Увиђајући недоследност изградње конзервативног светског поретка и истовременог финансирања револуционарног гнијезда у срцу Европе, руски цар је, после коначне побједе над Наполеоном, „због промијењених историјских околности”,⁷³ одлучио да одлуку о финансијској помоћи Црној Гори дефинитивно стави ван снаге, за дајући тиме смртни ударац црногорском поретку.⁷⁴

Петар I је касније писао књазу Милошу Обреновићу како је због своје „привржености једновјерној и једноплеменој руској империји до крајности био разорен приликом закључења рускога мира с Турцима и Французима, када је, умјесто награде, као жртва на непријатељима остављен био”.⁷⁵

Павле Ровински пише како „чим је владика вратио се у Црну Гору, одма је у њој поновио се онај стари немир и раздор, а после кратког времена претворио се је у праву анархију, која је трајала за време док је владика живио (истакао – М. С.). Није било ни нахије ни Брда ни у њима племена на миру, а мало се налазило и братстава, која се нису међу собом била и крвила. (...) Том својевољном злу, придружиле су се често и гладне године, на тад је народ тражио себи спасенија у пресељавању у туђе земље. (...) Владика је тужним срцем гледао биједу свога народа, али га није могао обавијестити а још мање помоћи му, јер од како је 1807 године учињен мир у Тилзиту, од тада је цар Александар пресејао давати по оно 1000 дуката годишње, што им је цар Павле I одредио био, па јошт тада нестало је и сенке суда и постало старо самовољство у Црној Гори”.⁷⁶

Локални главарски судови, успостављени од стране главара после 1803, све су се теже одржавали, а све чешће бивали расформирани,⁷⁷ а они који би опстајали, често не би ни судили по Законику. Временом је и сам централни судски орган, Кулук, расформиран, о чему недвосмислено свједоче каснији покушаји његовог обнављања.⁷⁸ Колико се стање у Црној Гори отело контроли, свједочи и то да се у Његушима, у срцу старе Црне Горе и братству самога владике, локални суд четири пута морао обнављати.⁷⁹ Ништа стање није било боље ни ширем Катунске нахије, а још мање у осталим нахијама и племенима. Наредне двије деценије, владика Петар ће се провести у непрестаној

73 Б. Павићевић, „Припреме за долазак”, 548.

74 *Ibid.*

75 Петар I Петровић Његош, 404.

76 Павле Ровински, *Ровински о Његошу*, Обод, Цетиње 1967, 29–30.

77 Ђ. Пајовић, 67–70

78 П. I Петровић Његош, 133–134, 137.

79 Ђ. Пајовић, 107.

борби против самовоље црногорско-брдских племена, а његово готово једино средство у тој борби биће – његове посланице.

Његове посланице, крећу се између молби и клетви. Тако године 1812. владика пише Црногорцима и Брђанима како: „Ево има двадесет и четири годишта, од како сам ја међу вама постануо владиком. Ви знате у какво сам биће вас нашао, кад сам доша из туђе земље дома и како сам наша манастир и толико селах похаране и разурене, а вас нашао у домаћи рат и свијех под турски харач подложне. Такођер и то лијепо знате колико сам труда и муке претрпио непрестано кад на једну, кад на другу страну, молећи и заклињајући вас да се не кољете и да себе испод турскога јарма ослободите (...) Но што служи ваша слава (...) мирно живјети не хоћете (...) видим да ви сваки дан више у своје самовољство и безаконије напредујете и да вам је милије зло и срамота, него ли добро и поштење, и нека ви буде по желанију вашем. Ја се од свега зла и добра личим и до данас нити у ваше после призивајте, нити ћу се ја у њих мијешати”, пише владика, потписујући се као „несрећни владика Петар Петровић”⁸⁰

Ни десетак година касније, стање се није битно промијенило. И тад, владика Петар, сумирајући резултате својих дугогодишњих напора, пише: „молих вас да кулук и правитељство составите (...) и ви тако учинисте; кулук и правитељство постависте, да законик царствује и да сваки законнику подложен. (...) Но, будући вам милије зло него добро, не могасте правитељство међу собом трпјети, желећи да се опет на обична ваша зла и самовољна дјела повратите и да један другоме крв пијете”⁸¹

Ипак, упркос свим овим недаћама, владика није одустајао од намјера да у Црној Гори изгради правни поредак. Живо пратећи развој међународних околности, тражио је прилику да преко обнове руске помоћи обнови и нарушени поредак. Године 1825, он одлучује да се обрати руском грофу Гаљцину са молбом да се овај заложи за црногорску ствар пред руским властима, пишући му како: „због ненавикнутости народа на послушност и због многих противљења свему што сам предузео – увео сам Кулук (жандармерију) од педесет људи, помоћу којег је била заведена прва управа, која је по општој сагласности направила неку врсту законика, по којему се судило свакоме без пристрасности. За вријеме седмогодишњег постојања Кулука, који сам ја издржавао, у Црној Гори су свуда владали блажени мир и спокојство. По истеку седам година, и нестанком мојих моћи нијесам могао даље издржавати Кулук (...) настала (је) опасност да се народ

80 П. I Петровић Његош, 66.

81 *Ibid.*, 134–135.

ували у безвлашће, рачунајуће неспоразуме и међусобно крвопролиће, нисам знао другог начина да се то избјегне него да се замале сверуски монарси да буду милосредни према овоме народу, како би се истргао из жељезних окова и тиме добио политичку егзистенцију. На то је велики господар свемилостиво изволео одредити овоме народу неку врсту пензије од по хиљаду златника холандских годишње, што је до Тилзитског мира користио. Престала је ова помоћ и златно вријеме у Црној Гори је нестало”, пише владика објашњавајући како је народ остављен без руске помоћи и „побуђен ратом који га је изнурио до ништавила и који га је учинио необузданим (...) пренебрегао своју унутрашњу организацију и управу и уронио у погубно незнање.”⁸²

Ипак, писмо Гаљичину није ништа битно промијенило, баш као ни бројне посланице. Владичин представник пред руским двором, Иван Вукотић, који је пренио писмо Гаљичину, дао је оставку оправдавајући се да је ствар изгубљена и десет година закашњела. Даље заступништво Вукотић је препустио свом сестрићу Матији Вучићевићу, чије ће се залагање показати успјешнијим. Разлог томе биће то што се, недуго пошто је Вучићевић преузео ствар у своје руке, на рускоме престолу догодила смјена услијед које ће се обновити интерес руске круне за Црну Гору. Захваљујући обновљеном интересовању, у причу се поново укључује пензионисани Вукотић, који саставља детаљан план изградње поретка у Црној Гори, који руске власти одобравају.⁸³

Ипак, Русија је била далеко, а стање у Црној Гори тешко. Долазак наведене помоћи требало је сачекати. О томе какви су били изгледи да до тад сам владика изађе на крај са „самовољним злом” Црногораца, најбоље свједоче његове ондашње посланице. На жалбе аустријског званичника из 1828. године, поводом држања Црногораца којим се нарушавао аустријски територијални интегритет, митрополит поручује: „ја му немам што одговорити, нако да мене Црногорци не хоће слушати и да ја не могу ништа чинити.”⁸⁴ Следеће године, поводом истоврсног случаја, он поручује како: „да их по обичају нашега мјеста кастигам, што ја ни по који начин учинити не могу како и он сам знаде, него то стоји у вас и у осталијех црногорацах, а не у мене, којега нитко слушати не хоће.”⁸⁵ Исте године са разочарањем закључује: „видим да моје молбе и науке ни по који начин слушати не хоћете.”⁸⁶

82 Б. Павићевић, Р. Распоповић, *Црногорски законици*, 84–86.

83 Б. Павићевић, „Припреме за долазак”, 551–554.

84 П. I Петровић Његош, 166.

85 *Ibid.*, 168.

86 *Ibid.*, 170.

Чак ни пред сам крај владициног живота, послушност црногорско-брдских племена није кренула на боље. Тако он Црногорцима у више наврата поручује: „но кад не хоћете ја вас силом нагнати не могу”,⁸⁷ и: „не чудим се ја, што моја писма и моје књиге и наредбе народ слушати не хоће, јербо знам да послуха није ће самовољство царује”.⁸⁸

На крају, ми видимо да не само што владине ријечи нису налазиле на очекивани пријем, већ и то да су Црногорци знали да владику и његову пратњу разјуре. „Ја држим више од тридесет момака, не да мене служе, него да измет чине Црногорцима, којијема и ја сваки дан измет и службу чиним; но како су Зачирани почели, ја већ не могу момке државити, ни у Црну Гору стојати, него ваља да под старост бјажим”,⁸⁹ пише владика непосредно пред упокојење и, баш као и тридесетак година раније, поново истиче да му због силног самовољства Црногораца једино преостаје да напусти Црну Гору.

Ми, дакле, видимо да је у Црној Гори, лишев релативно кратко-трајног периода „златног доба” током којег се Законик посредством Кулука и назначених судија успешно спроводио, поретка није било. Ипак, свјестан преокрета у руској политици према Црној Гори и обећања да ће руски цар у њу упутити Вукотића и Вучићевића како би ова двојица успоставили „правитељство”, али, нажалост, такође свјестан и чињенице да он њихов долазак неће дочекати, Петар Цетињски пише свој тестамент. У том тестаменту, он поручује Црногорцима како је и задњу пару потрошио на успостављање Кулука, говорећи: „како и нијесам никуђ ни динара, до што сам на кулук земаљскиј похарчио, *докле ја ойейџа силни а безумни љуђи не разверјоше* (истакао – М. С.) (...) Пак сам ја за те новце нашему Цару и Покровитељу писао, да учини он (...) какву хоће наредбу и одговорио ми је да хоће својега официјала овамо послати, који ће (...) харачити на суд кои ће он поставити у нашу земљу, и моја је највећа рана на сердцу, коју ћу у гроб понијети, што ја то још не дочеках за живота свога”.⁹⁰

Због тога, он последњи пут моли Црногорце да се умире, пишући: „другу вас молбу молим и страшијем и свемогућијем Богом заклињам, да на моје мртве перси вјеру задате и утврдите порза нашу земљу и Јепархију, проза све нахије, села и племена да нико никога низашто не тиче барем до Ђурђевадне, а до тадер надам се у

87 *Ibid.*, 177.

88 *Ibid.*

89 *Ibid.*, 183.

90 Б. Павићевић, Р. Распоповић, *Црногорски законици*, 89–91.

Господа и Спаса нашега да ће вам начин живљења бити заного учињен и суд у сву земљу Царскиј постављен, које сам ја у нашега ваздашњега Покровитеља и обранитеља Цара Русинскога испросио и исплакао”.⁹¹ Истим овим тестаментом, он за свог наследника назначује Рада Томова Петровића, познатијег по његовом каснијем, владичанском, имену – Петар II Петровић Његош.

5. ЗАКЉУЧАК

На основу изложеног, јасно је да Петар I Петровић није успио да успостави трајан и дјелотворан апарат физичке принуде и да преко њега оствари правни поредак на територији Црне Горе и Брда. Најбољи докази томе јесу његова лична свједочанства, почевши од његових посланица и писама па до самог његовог тестамена, у којем признаје да му је највећа рана на срцу, коју ће у гроб понијети, то што није дочекао да види обнову Кулука којега су „силни а безумни” разрушили.

Нису много мање убједљиве ни његове бројне посланице. Ове посланице, које се крећу „између молитве и клетве” (од којих ни једно ни друго није правно средство) доказ су недостатка правног поретка у Црногораца и владичине немогућности да се са њиховом самовољом (правним средствима) избори.

Упркос томе што је непосредно после 1803. писао како су подигнута „вјешала”, извршаване смртне казне и људи слани у затвор, као и бројним пропратним пресудама које потврђују ова свједочанства, осамнаест година касније, 1821. године, ми се сусрећемо са владичиним свједочењима да „овако судим, јер тамнице немамо”,⁹² и да „кромје пера и језика силе никакве” нема.⁹³ Он пише Брђанима: „да слушате моје науке и заклетве, оли да не слушате, ја вас силом на послушаније нагнати не могу”.⁹⁴

Јасно је да се између 1803. и 1820-их година нешто догодило. Владика Петар није био више у стању, као некада, „силоm на послушаније нагонити”. А управо је „силоm на послушаније нагонити”, тј. принудити, оно што правни поредак чини правним. Како каже Келзен – „право не може да постоји без моћи”.⁹⁵ А моћ, па самим тим и

91 *Ibid.*

92 П. I Петровић Његош, 108.

93 Ђ. Пајовић, *Црна Гора у доба*, 66.

94 П. I Петровић Његош, 116.

95 Ханс Келзен, *Чиста теорија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2007, 43.

(правну) власт, Петар I није имао; године 1827. он пише Хусеин-аги како „ја немам војске да (...) силом ћерам и да (...) уфатим”.⁹⁶

Дакле, јасно да се једном активан поредак, протоком времена, а прије свега обуставом руске помоћи, нарушио и угасио. Једино овакво тумачење је у складу са историјском збиљом и правном теоријом која као неизоставан елемент сваког правног поретка предвиђа његову *йринудносiй* и *сiрководивосiй*. Право које се не примјењује, мртво је слово на папиру и не може се назвати правом. Норме које нису принудне, не могу се назвати правним нормама и на основу њих се не гради правни, већ не-правни, евентуално морални, поредак.

Поред тога, апологете тезе да је Петар I успоставио државно-правни поредак, упркос томе што своје тезе заснивају на, како то каже Чизмовић, „свега десетак исправа”,⁹⁷ често и тих десетак исправа сасвим произвољно тумаче. На примјер, горецитирану владину посланицу, ону којом изражава незадовољство због тога што је одређено братство разјурило њега и његове момке „које он држи да чини измет”, Павићевић и Пајовић тумаче управо супротно од онога што она заправо представља. Изостављајући контекст – они се усредсређују на чињеницу да владика држи момке „да чине измет”, тај дио једино и цитирају, изостављајући притом чињеницу да је те момке, тај наводни успешни апарат физичке принуде, разјурило свега *једно* братство. Тако, умјесто убједљивог доказа *немоућностiй* *йринуде* – они добијају доказ о постојању органа принуде и правног поретка.⁹⁸

Исто то чине Стојановић и Шуковић, који, цитирајући бројна писма, међу којима и оно грофу Гаљцину и разне посланице у којима се владика жали што Црногорци и Брђани разрушише поредак, њих, умјесто да читају као доказ непостојања правног поретка у Црној Гори, читају искључиво као доказ његовог *йосiјојања*.⁹⁹

То да је *йоредак неко вријеме и на неки начин* функционисао и самим тим постојао, не може се спорити али се мора нагласити да тај поредак није постојао *йрајно и коначно*. Примјена коју је поредак непосредно после 1803. године остварио, већ је 1808. године ослабила до те мјере да више није била у стању да успостави и спроведе опште нормe, о чему свједоче и сами црногорски главари у свом писму

96 П. I Петровић Његош, 433–434.

97 М. Чизмовић „Пресјек гледања о примјени Законика Петра I, Мијат Шуковић (ур.), *Двјесiта йодина Законика обичеi црногорскоi и брдскоi: радови са научноi скуиа, Подгорица, 30. октобар 1998, ЦАНУ, Подгорица 2000, 140.*

98 Б. Павићевић, *Сiварање црногорске државе*, 125, фн 39; Ђ. Пајовић, 57.

99 М. Šuković, *Istorija zakonodavstva*, 76–77.

француским властима. После тога, пак, услијед изостанка руске помоћи и неповољних политичких и материјалних ситуација, „самовољство” у Црној Гори постаје све јаче, а правни поредак све слабији, не би ли на крају сасвим и нестао. У том смислу, овај поредак дијели судбину племенитих покушаја владике Данила и владике Василија да изграде поредак – њихове снове о успостављању поретка такође су урушили неповољна међународна ситуација и(ли) недостатак разумјевања домаћих глаvara.

Када се, пак, горенаведени теоретичари ухвате у коштац са чињеницом да поредак за вријеме Петра I, по правилу није био ни принудан ни дјелотворан, спас за њихову тезу да је за вријеме Петра I ипак настао правни поредак (и црногорска држава) налазе у комотном тумачењу самога појма државе и правног поретка. Тако Петар Стојановић пише да: „виђени кроз Петров законик, црногорска држава и право, у Петрово доба, су у процесу настајања. Слабост, недограђеност и недовољна ефикасност државних органа имају за последицу стварање „слабог” права односно *права које има изгледе прейоруке* јер иза њега не стоји, чврсто организовани и ефикасни, орган принуде. *То ојей, йройисима Пеййрової законика, не одузма каракїер йрава* (истакао – М. С.)”¹⁰⁰

П. Стојановић, не би ли дошао до оваквог закључка, себи допушта бројне луксузе за које у правној теорији нема мјеста. У првом реду, на чисто логичном плану – тврдећи да су држава и право у *стању настајања* – он нехотимице признаје да они, у крајњој линији, нису настали и да не постоје. У другом, битнијем, реду, он покушава да протури „слабо право” односно „право које има изглед препоруке” као неку посебну врсту права, док заправо то „слабо право” није ништа друго до – „неправо”, морална норма у смислу у којем ју је дефинисао још Остин, а који препознају и каснији теоретичари, нпр. Келзен, који је писао како: „суштина правног прописа у односу на правне субјекте састоји се у томе што их он *обавезује*”¹⁰¹ Дакле, право по дефиницији не постоји на нивоу препоруке, његова суштина и разлика у односу на друге врсте норми, укључујући и моралне (препоруке), јесте у томе што право *обавезује* и што *важи мимо наше воље*. Управо с обзиром на ту особину Кант категорише право као *хетерономну* технику нормирања, која нас *обавезује* независно од наше воље и која стоји *на супрот аутономном* нормирању које карактерише наша слобода да одредимо да ли нас нека норма *обавезује* или не.¹⁰²

100 П. Стојановић „Практична вриједност Законика”, 98.

101 Ханс Келзен, *Главни проблеми теорије државног права*, ЦИД / ЈП Службени лист, Подгорица 2001, 261.

102 J. Guć, 17–40.

Ипак, неки поборници тезе да је Петар I засновао државно-правни поредак, на примјер Мијат Шуковић, иду корак даље. Признајући све недаће са којима је Петар I био суочен, он закључује да:

„Укупност свега тога, спречавало је и за дуже или краће вријеме онемогућавало рад Правитељства и суда и да централни органи континуирано предузимају мјере да се остварају одређења у Законику”.¹⁰³ „За вријеме Петра I нијесу успјешно вршене *све* државне функције, (...) у том времену није било административног апарата и затвора као средства принуде”, али ипак, како каже Шуковић: „Ништа од тога, појединачно ни скупа, (...) не може порећи да је тада створена нововековна црногорска држава. Не може порећи зато што је у Црној Гори од 1803. постојало све, *баш све* (истакао – М. С.) што најауторитативнији научници о држави – Хегел, Келзен, Слободан Јовановић, Олег Мандић, Норберто Бобио и други (...) утврђују да је (...) потребно и довољно да постоји једна држава”.¹⁰⁴

А то све, „баш све”, за шта Шуковић тврди да је потребно да би постојала једна држава и што је тада наводно постојало у Црној Гори јесу: територија, становништво и (*суверена*) *власт*.¹⁰⁵ Ипак, иако је Црна Гора тад уистину била насељена област – тешко је тврдити како је над том територијом од стране било кога вршена „суверена власт”. Дјелимично свјестан тога, Шуковић пише:

„Иако и после 1803. године постоји племенски социјални начин живота у Црној Гори, у њој после те године *доминирају* успостављена структура јавне власти и поредак успостављен од ње. (...) По оном што доминира, а не по оном што постоји а не доминира, свуд али увјек, идентификује се и одређује политички облик организовања једног друштва. (...) Једно је успјешност вршења функција државе, а сасвим је друго да ли је држава створена, да ли постоји. (...) континуирано извршавање *свих* функција државе није услов њеног постојања. (...) постојање или непостојање затвора као средства физичке принуде, није неизоставан услов постојања државе”.¹⁰⁶

Не би ли овај закључак образложио, Шуковић се позива на писања Слободана Јовановића како принуда *није циљ* правног поретка већ његово *средство*: „Као највиши израз правне моћи државе *не* треба узети употребу принудних средстава, него (...) прописивање правног поретка, пошто би без поретка и државна принуда изгледала просто насиље (...) што се тиче остваривања правног поретка

103 М. Šuković, *Istorija zakonodavstva*, 85.

104 Мијат Шуковић, *Сјугује и есеји*, 25–26.

105 *Ibid.*

106 *Ibid.*, 26.

принудним средствима, то је само материјална последица државног права заповиједања; *ѿо не чини сушѿину*”.¹⁰⁷

Ипак, Шуковић сасвим погрешно схвата смисао изреченог – јер у цитираним редовима Јовановић говори о *ојравдању* државе и правног поретка – а не о *ѿредусловима* њиховог постојања. Да право није само себи сврха и да не представља голу силу је разумљиво, али ипак треба бити свјестан да право ван и без силе не може постојати, будући да је она предуслов сваком правном нормирању. То, између осталог, признаје и сам Слободан Јовановић, пишући: „Да у држави мора постојати још и извесна власт, претпостављено је већ у појму државе, пошто се *држава разликује од друшѿива ѿиме шѿо се у њој вршење оѿшѿѿих ѿравила може ѿо ѿоѿреби и изнудѿѿи* (истакао – М. С.). (...) У противном случају не би постојало никакво државно стање, већ једно стање анархије, у коме би појединци противстављали један другоме своју личну снагу, умјесто да сви буду потчињени једној истој друштвеној снази.”¹⁰⁸ На основу до сада изложеног, јасно је да стање у Црној Гори било много ближе анархичном неголи државном.

Уосталом, непотребно је доказивати да правни поредак не мора *увѿјек* да се користи силом, и да не морају *све* његове норме *увѿјек* бити спроводиве на појединачном нивоу, али на општем нивоу, правни поредак, баш зато што је правни, остаје *увѿјек* (или доминантно, како каже Шуковић) спроводив и принудан. То, између осталог, изричито кажу и још двојица од „најауторитативнијих” правних научника на које се Шуковић позива, Ханс Келзен и Норберто Бобио. Други од ове двојице, Норберто Бобио, у вези са нормама које нису санкционисане силом пише: „појединачне норме, да би биле сматране правним, не треба да испуњавају други увјет осим да припадају систему (који је принудан, додао – М. С.).”¹⁰⁹ А Келзен, у вези са „неспроводивим нормама” пише: „То што важење једног поретка зависи од његове спроводивости не значи да, као што је већ речено, свака норма појединачно мора бити спроводива. Појединачна норма остаје важећа докле год је дио важећег поретка”,¹¹⁰ док: „Важење једног правног поретка зависи од његове саобразности стварности, тј. од његове спроводивости.”¹¹¹

107 *Ibid.*

108 Слободан Јовановић, *Држава, књиѿа 1*, Просвета, Београд 2005, 31.

109 Norberto Bobbio, 337.

110 Hans Kelsen, *The General Theory of State and Law*, Transaction Publishers, News Brunswick – London 2006, 122.

111 *Ibid.*, 120.

Тако да чињеница да нису *све* норме спровођене за вријеме владиковања Петра I заиста не значи да правни поредак сам по себи није постојао, уколико се докаже да је *поредак, у цјелости, њо њравилу био сироводив односно њпринудан*. Ипак, проблем лежи управо у томе што је тако нешто немогуће доказати! И заиста, на основу свега изложеног, јасно је да се теза о начелној принудности и постојаности било каквог правног поретка за вријеме Петра I не може одржати. Једноставно, сам владика Петар је признао у више наврата да у њега нема силе, да су Кулук „силни а безумни” разрушили, да не може ништа осим да моли и куне Црногорце и Брђане. Чак и Његош, његов наследиик, по заузимању владичанског трона пише како „трошка не имам да установим такво правитељство које би народ довело до послушанија”.¹¹² Сагласан у овом виђењу је и Вук Караџић, који је непосредно по смрти Петра Цетињског посјетио Црну Гору и забиљежио да: „У Црној Гори има трагова свијех облика управе, па и опет је ово у Европи можда једино друштво људи које нема никаква правитељства у правом смислу те ријечи. (...) у Црној Гори нема никакве власти, која би заштићавала од насиља и неправди, то је сваки остављен самом себи.”¹¹³

Остаје, дакле, питање: у чему се, у друштву без правитељства, гдје је „сваки остављен самом себи”, тачно огледа „доминација” државног елемента у односу на племенски, кад се већ не огледа у постојаним институцијама, постојању апарата и монопола физичке принуде – речју, ни у чему ономе што државу заправо чини државом? Неће бити да се за настанак црногорске државе, како то тврди Шуковић, „тражи више него за државу уопште”.¹¹⁴ Прије ће бити да се од стране њега и његових истомишљеника упорно покушава добити држава за мање. Један у низу таквих истомишљеника, напосљетку и открива почетну мотивацију апологета тезе о настанку правног поретка за вријеме Петра Цетињског, признаући да „порицати примјену Законика, значи порицати црногорску државу”.¹¹⁵ Ми бисмо могли одговорити да претјерана жеља да се афирмише црногорска држава, значи порицати правну науку.

112 Петар II Петровић Његош, *Изабрана њисма*, Просвета, Београд 1982, 22.

113 Вук Караџић, Црна Гора и Црногорци, Издавачко предузеће Нолит, Београд 1972. <https://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-crnagora.html>, приступљено 31.01.2020.

114 М. Шуковић, *Сђугије и есеји*, 27.

115 Владимир Јовићевић, „Примјена законика обшчег Црногорског и Брдског”, Мијат Шуковић (ур.), *Двјесџа њодина Законика обшчег црнојорског и брдског: радови са научног скупља, Подјорица, 30. окџобар 1998, ЦАНУ, Подгорица 2000, 148.*

Оно што је овим ауторима промакло јесте могућност да при-мјете танану разлику између правног и моралног поретка, односно власти и ауторитета, принуде и препоруке – ону разлику коју је Наполеонов генерал Мамон добро уочио приликом сусрета са владиком Петром I 1807. године, када је записао да је „његов позитивни и законски ауторитет мало значио у његовој земљи, али је његов утјецај био огroman”.¹¹⁶ И управо у овом запажању Мамона лежи готово сва истина о правном поретку владике Петра – поретку који није успио да се трајно уздигне са терена *добровољности* на терен *принудности*. Такви успјеси, бивали су, увјек, само привремени. Сталне и постојане власти, за вријеме владиковања Петра I, није било. Тако да право о којем говори П. Стојановић а које „има изглед препоруке” није заправо право већ морал, молба, или, једноставно, како и он сам каже – препорука.

Најбољи доказ да држава и правни поредак нису постојали за вријеме Петра I јесте чињеница да су они успостављени за вријеме његовог наслѣдника, Петра II Петровића Његоша. Он је, после дуго очекиваног доласка „руских официјала” крајем 1831. године, основао прве трајне органе власти – Сенат и Гвардију. Том је приликом записао: „Црногорци се налазе у сагласију међу собом исти како су били овога прошлога времена од како је блаженопочившега митрополита завјешчаније проглашено, *сада је сувише сѣављено уџравленије народње* (истакао – М. С.), које управљеније саставља 180 људих, из којих су 16 совјетници (*senatori*), а 164 испoлнитељи (*polizia*), која слуша народ добро”.¹¹⁷

Дакле, јасно је да је „сувише” морално-обичајног нормативног поретка *надоџрађен* правни. Да је Петар Цетињски Његошу оставио у наслѣдство државно-правни поредак, нити би Његош одмах по преузимању престола писао како у Црној Гори „правитељства нема”, нити би он, по доласку руске помоћи, „*сувише сагласја*” управљеније постављао. Ствари су заправо текле баш онако како је Петар I предсказао у свом тестаменту – Црногорци су по његовој смрти дали заклетву да ће се држати у миру све док не дођу „руски официјали који ће суд Царскиј поставит”. Ову су заклетву морали дати, јер другог начина да се успостави мир и поредак у Црној Гори није било. Кад су руски официјали најзад стигли, постављени су суд и правитељство који су временом пали под потпуну власт Петра II Његоша, који је успио да, уз помоћ органа принуде, трајно заведе правни поредак у Црној Гори, који би могао да важи и мимо добре воље црно-

116 Maršal Mamont, *Memoari*, Logos, Split 1984, 69.

117 П. II Петровић Његош, 30–32.

горско-брдских главаа. О томе он поносно свједочи пишући: „прије него сам ступио на дужност владара и владике Црногорског, Црна Гора је пружала жалостан приказ међусобне и свакојаке друге неслоге; јачи је пљачкао слабијег, племе се с племеном тукло, спокојства није било, нити га је постојало, тријумфовало је право силе. Ја сам то дивљаштво уништио, завео сам мир и тишину, свакоме обезбједио живот и имање... Приликом такве промјене управе и владе у једном народу који није навикао на ред било је немогуће проћи без казне, а они који су умакли предали су се Турцима а Аустрији.”¹¹⁸

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

- Valtazar Bogišić, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, UNIREKS, Beograd – Podgorica 1999.
- Maršal Mamont, *Memoari*, Logos, Split 1984.
- Вук Караџић, *Црна Гора и Црнојорци*, Издавачко предузеће Полит, Београд 1972. <https://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-crnagora.html>, приступљено 31.01.2020.
- Бранко Павићевић, Радослав Распоповић, *Црнојорски законици 1796–1916, том I*, Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998.
- Петар I Петровић Његош, *Између молићве и клећве: сабрана гјела* (пр. Весна Тодоровић и Никола Маројевић), Светигора, Цетиње 2015.
- Петар II Петровић Његош, *Изабрана писма*, Просвета, Београд 1982.

ЛИТЕРАТУРА:

- Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Narodna knjiga / Miba Books, Podgorica – Beograd 2016.
- James Austin, *The Province of Jurisprudence Determined*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Norberto Bobbio, *Pravo i sila*, Radomir Lukić (ur.), Zbornik za teoriju prava sv. III, SANU, Beograd 1987, 329–340.
- Valtazar Bogišić, *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori*, UNIREKS, Beograd – Podgorica 1999.
- Јован Бојовић, „Законодавство и органи централне власти у Црној Гори у вријеме митрополита Петра I Петровића (1784–1830)”, *Историјски записи XXXV(LV)*, Историјски институт, Подгорица 1982, 5–120.

---

118 Милисав Чизмовић, „Пресјек гледања о примјени Законика Петра I”, Мијат Шуковић (ур.), *Двјесџа година Законика обичеј црнојорској и брдској: радови са научној скуја, Подгорица, 30. октобар 1998*, ЦАНУ, Подгорица 2000, 138.

- Младен Вукчевић, *Судска власт у нововековној држави Црној Гори до 1914. године*, САРС, Подгорица 2006.
- Max Weber, *Politics as a Vocation*, Oxford University Press, New York 1946.
- Josip Guć, „Moralitet i legalitet u Kantovoj etici”, *Theoria* VI. 63/2, 2020, 17–40.
- Јагош Јовановић, *Сиварање црногорске државе и развој црногорске националности: историја Црне Горе од њочейка VIII вијека до 1918. Године*, Обод, Цетиње 1947.
- Слободан Јовановић, *Држава, књига I*, Просвета, Београд 2005.
- Владимир Јовићевић, „Примјена законика обшчег Црногорског и Брдског”, Мијат Шукковић (ур.), *Двјестиа година Законика обшчег црногорског и брдског: радови са научної скуја, Подгорица, 30. октобар 1998*, ЦАНУ, Подгорица 2000, 143–160.
- Hans Kelsen, „On the Basic Norm” *California Law Review* vol. 47, 1/1959, 107–110.
- Ханс Келзен, *Главни љроблеми теорије државної љрава*, ЦИД / ЈП Службени лист, Подгорица 2001.
- Hans Kelsen, *The General Theory of State and Law*, Transaction Publishers, News Brunswick – London 2006.
- Ханс Келзен, *Чистиа теорија љрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2007.
- Бранко Павићевић, *Сиварање црногорске државе*, Рад, Београд 1955.
- Бранко Павићевић, „Припреме за долазак Вукотића и Вучићевића у Црну Гору 1831. године”, *Историјски Записи* IV/1968, 529–557.
- Бранко Павићевић, *Први орјан централне властии у Црној Гори*, Историјски Записи XXIII 1970, 5–11.
- Бранко Павићевић, *Петар I Петировић Њејош*, Пергамена, Подгорица 1997.
- Ђоко Пајовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Народна Књига, Београд 1987.
- Радмила Петровић, *Законик Петра I Владике Црногорског: историско-љравна расљрава*, Цетиње 1929.
- Joseph Raz, *The Concept of Legal Systems*, Clarendon Press, Oxford 1980.
- Павле Ровински, *Ровински о Њејошу*, Обод, Цетиње 1967.
- Глигор Станојевић, *Шћейан Мали*, Научно дело / Издавачка установа САН, Београд 1957.
- Глигор Станојевић, Милош Васић, *Историја Црне Горе. Књ. 3, Од њочейака XVI до краја XVIII вијека. Т. 1*, Редакција за историју Црне Горе, Титоград 1975.
- Петар Стојановић, „Практична вриједност Законика владике Петра I и Даниловог Законика”, Душан Мартиновић (ур.), *Законик обшци црногорски и брдски – Законик Данийла Првог (са историјско-љравном ситудијом др Петра Ђ. Стојановића)*, Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, Цетиње 1982.

- Петар Стојановић, *Настајање савременој права у Црној Гори (1850–1900)*, ЦАНУ, Подгорица 1991.
- Лазар Томановић, *Петар II Петровић Њеиош као владалац*, Талија, Ниш 2020.
- Gvido Faso, *Istorija filozofije prava*, CID, Podgorica 2007.
- Миљисав Чизмовић, „Пресјек пледања о примјени Законика Петра I”, Миљат Шуковић (ур.), *Двјесџа година Законика обичеј црнојорској и брдској: радови са научној скупља, Подгорица, 30. октобар 1998*, ЦАНУ, Подгорица 2000, 131–141.
- Миљат Шуковић, *Студије и есеји из историје Црне Горе*, Правни факултет, Подгорица 2003.
- Mijat Šuković, *Istorija zakonodavstva Crne Gore 1796–1916*, CID / Pobjeda, Podgorica 2006.

Matija STOJANOVIC*

ON THE LEGAL ORDER OF PETAR I PETROVIĆ NJEGOŠ

Summary

A lot has been written about the legal order of Petar I Petrović Njegoš; this question has puzzled legal historians and theoreticians ever since the 19th century, the main question being, whether such an order ever came to be. The problem is not whether any legal norms at the time had been proclaimed, but rather whether these norms, once they were proclaimed, had ever been systematically implemented in a manner that would enable us to state that they formed a legal order. Therefore, this question includes two components – one regarding historical evidence, the other regarding the way this evidence can be valued within legal theory. This work will provide a critical examination of the historical timeline concerning this problem, and the way it has been treated in literature so far – providing the reader with an original interpretation of both.

Keywords: *Legal order. – Petar I Petrović Njegoš. – Montenegro. – The Kuluk. – The General Code of Montenegro and the Highlands.*

Рад приспео / Paper received: 30.10.2020.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 20.12.2020.

---

* Master's student at University of Belgrade Faculty of Law, mato.sto1@gmail.com